

Кукіна З. О.,

кандидат юридичних наук,

здобувач кафедри кримінального та адміністративного права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

КОРПОРАТИВНИЙ ЗЛОЧИН. ПОНЯТТЯ І СУТНІСТЬ

Анотація. У статті досліджується сутність та поняття корпоративного злочину, тобто злочину, суб'єктом якого виступає юридична особа. Враховуючи особливості, які притаманні корпорації як суб'єкту злочину, проводиться аналіз самої сутності злочину, його об'єкту, суб'єктивної та об'єктивної сторін. Також досліджуються види корпоративних злочинів та санкцій, які настають в результаті скоєння таких злочинів.

Ключові слова: корпоративний злочин, кримінальна відповідальність юридичної особи, юридична особа.

Постановка проблеми. Засновник теорії корпоративного злочину Едвін Сатерленд ще на початку минулого століття доводив, що корпоративний злочин – це рівноправний до інших злочинів злочин. Таке правопорушення не просто має назву «злочин», і застосування до нього такої назви не робить його гіршим, так само як і утримання від найменування його саме «злочином» не робить таке правопорушення кращим, ніж воно є. Сатерленд доводив, що корпоративне правопорушення певного характеру повинно називатися саме злочином, адже такі протизаконні дії порушують саме кримінальний закон [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Найскладнішим питанням у сфері корпоративної злочинності залишається визначення самого злочину. В 1989 р. великотонажний танкер «Ексон Вальдез» (Exxon Valdez) сів на міліну біля берегів Аляски, чим спричинив вилів 250 тис. барелів нафти. Розлив нафти став наймасштабнішою екологічною катастрофою в Північній Америці. Прокуратура під час розгляду справи була зацікавлена в притягненні до відповідальності капітану судна та його команди. Однак виникало питання, чи винна в цьому випадку власниця судна – корпорація «Ексон Корпорейшн»? Те саме питання постало і в справі проти аудиторської компанії «Артур Андерсен» (Arthur Andersen). Знову ж таки, коли в період депресії в США набирали працівників для будівництва тунелів, ніхто не зважав на нелюдські умови праці, які були причиною значної смертності. Люди вмирили десятками, а охорона таємно ховала трупи, без жодного повідомлення про таку ситуацію. Знову ж таки, виникало питання, кого визнавати винним в смертях, якщо не власне корпорацію?

У США вперше правосуб'єктність корпорації як особи було визнано в 1886 р., коли Верховний суд США у справі Santa Clara County v. Southern Pacific Railroad прийняв рішення, відповідно до якого корпорація може бути визнана як «особа» в юридичному розумінні цього терміну відповідно до визначення, наданого Чотирнадцятою поправкою до Конституції США [2]. Згадана Поправка гарантує рівність громадян США і забороняє прийняття будь-яким штатом дискримінаційних законів, а також забороняє позбавлення прав інакше, як за вироком суду. В англійському праві подібне рішення було прийнято в 1897 р. [3].

Безумовно, корпорація є штучною особою, яка створена статутними документами. Статут надає такій особі право займатися певними видами діяльності: купувати і продавати певні товари, надавати послуги або управляти залізною дорогою і т.д. Статут

обмежує відповідальність юридичних осіб, яким належить корпорація (акціонерів), вартістю їхніх внесків (акцій) в останню. Таким чином, корпорація виступає одиницею, окремою від людей, яким вона належить або які управляють нею.

З однієї сторони, даний підхід до фінансів корпорації надав значну перевагу з точки зору використання таких фінансів та отримання прибутку. З іншої сторони, постає питання, як бути, коли члени ради директорів причетні до незаконної діяльності корпорації? Чи можемо ми говорити про те, що сама корпорація скоїла злочин? Якщо так, то яким чином її можна притягти до відповідальності?

Спочатку корпорації не визнавалися такими особами, які можуть бути винними у злочинній діяльності, адже вони є штучними утвореннями, заснованими на статутних документах, та не можуть бути суб'єктами, яким притаманна вина (mens rea). За класичною традицією кримінального права для визнання діяння злочином у суб'єкта повинна бути воля (намір) здійснити такий злочин. Тобто суб'єктивна сторона у формі вини є обов'язковим елементом складу злочину. Через відсутність у компанії «душі», а отже і волі, вона не може бути носієм mens rea в класичному розумінні. Крім того, корпорація не може відбувати покарання у вигляді ув'язнення у разі визнання її винною.

Суб'єктивною стороною кожного злочину є вина – психічне ставлення правопорушника до своїх дій або до бездіяльності та їх наслідків у формі умислу чи необережності.

З моменту першого застосування кримінального права до юридичної особи століття тому багато що змінилося. У ході практики суди переглянули свою прихильність до опосередкованої відповідальності в корпоративних справах. Дослідники звернули увагу на реакцію корпорації на скоєні її співробітниками злочини, корпоративну культуру, яка заохочує чи, навпаки, обмежує можливість скоєння правопорушень і т.д. Наразі можна говорити про п'ять концепцій корпоративної вини [4].

Перша модель – проактивна корпоративна вина – передбачає, що компанія визнається винною, коли корпоративні правила та процедури є недієвими для попередження злочинної діяльності в компанії. Корпорації визнаються винними тоді, коли їм не вдається застосувати розумні заходи для запровадження дієвої корпоративної політики, яка знизить вірогідність скоєння злочинів у рамках структури.

Друга модель – реактивна корпоративна вина – бере до уваги реакцію корпорації на вже скоєний злочин. Докази того, як саме компанія реагує на виявлення злочину всередині компанії, виступають підставою для визнання її вини. Якщо корпорація не вжила відповідних заходів для усунення шкідливих наслідків, вона може бути визнана винною. В цьому випадку бездіяльність є тим самим доказом вини компанії.

Третью моделлю вини виступає модель корпоративного етосу – системи етичних і культурних засад працівників компанії, встановленого в колективі порядку та стилю поведінки [4]. Відповідальність у компанії виникає тоді, коли корпоративні правила та норми всередині компанії розроблені таким чином, що спону-

кають працівників до скоєння правопорушень. Такий корпоративний етос зумовлений корпоративною ієрархією, корпоративними цілями та політикою, підкріпленням оперативної діяльності кодексами етики та внутрішніми регулятивними нормами, а також активністю виявлення винних співробітників. При розгляді питання про застосування цієї моделі для виявленні вини до уваги береться роль ради директорів у створенні етосу, а також попередні випадки виявлення та реакції на скоєння злочину працівниками компанії.

Насамкінець, дослідники вважають, що корпоративні дії та наміри можуть оцінюватися при визнанні вини за четвертою моделлю корпоративної культури. Такі компоненти, як процедура прийняття рішень, механізм операційної діяльності та інші процеси разом складають інтенціональність компанії, тобто її наміри робити так чи інакше.

На додаток до згаданих чотирьох моделей вини юридичної особи як елементу складу корпоративного злочину існує теорія конклюдентної корпоративної винуватості. В її основі лежить питання, чи можуть корпорації бути носіями суб'єктивної сторони злочину у вигляді вини. Зрозуміло, що юридична особа за своєю природою не може мати жодного ментального стану. Ось чому ця теорія і має назву «конклюдентної», тобто непрямой і в певному сенсі уявної. Визначаючи вини корпорації відповідно до цієї моделі, ми ставимо питання: чи діяла компанія з наміром, чи діяла вона свідомо, чи діяла вона з необережністю, або чи була присутня в її діях недбалість. Суди в такому разі аналізують, чи демонструє корпорація свою обізнаність про незаконність дій її працівників, або виявляється, що вона ігнорує наявні ризики злочинності.

Різні автори, які є противниками теорії корпоративної кримінальної відповідальності, підтримують ідею неможливості застосування категорії вини до юридичної особи. Але законодавства різних країн вирішують це питання не завжди відповідно до даної теорії.

В системі загального права у випадку притягнення корпорацій до кримінальної відповідальності активно використовується інститут абсолютної (суворої) відповідальності, коли встановлення вини є обов'язковою умовою для визнання компанії винною у скоєнні злочину [5].

В Англії встановлення вини (*mens rea*) не обов'язково в трьох випадках:

1. Коли покарання є незначним.
2. Коли шкода, заподіяна суспільству, достатньо незначна порівняно з передбаченим покаранням.
3. Природа злочину така, що встановити вини вельми складно.

До таких злочинів англійський законодавець відносить продаж зіпсованих або неякісних продуктів; порушення правил торгівлі алкогольними напоями, продовольчими товарами; шум або неприємний запах від заводів; порушення правил безпеки на підприємстві та ін.

Принцип абсолютної (суворої) відповідальності корпорацій застосовується і в США. В 1910 р. Верховний Суд зазначив, що «суспільне благо може вимагати, щоб в забороні або покаранні окремих дій могло б бути передбачено, що ті, хто буде здійснювати їх, будуть здійснювати їх на власний ризик, і їм не буде дозволено висувати як підстави захисту сумнінність або незнання». Аналогічні заяви робилися Верховним Судом США і пізніше (1922, 1943 рр. і т.д.). Провідним прецедентом щодо конституційності суворой відповідальності вважається рішення 1922 р., згідно з яким нормами загального права про обов'язковість обізнаності як елемента злочину можуть бути проігноровані при з'ясуванні змісту більш сучасного законодавства, за яким її припустиме включення в текст

закону при його тлумаченні могло б привести до непридатності на практиці того чи іншого положення [5].

В державах загального права в окремих випадках корпоративна відповідальність передбачає наявність вини, яка визначається через вини фізичних осіб, причетних до корпорації. Доктрина корпоративної вини є важливою для застосування при вирішенні питання про притягнення компанії до кримінальної відповідальності. Сутність доктрини полягає в тому, що вона не ігнорує механізм організаційних процесів, структуру, цілі, культуру та ієрархію, які разом формують корпоративний дух, що може або спонукати до злочинних дій, або навпаки – попереджати їх. Таким чином, компанії повинні сприйматися як агенти-носії *mens rea*, які діють через своїх співробітників, вина яких виражається в їхній корпоративній політиці та практиці [6].

Федеративний конституційний суд Німеччини ще в 1966 р. визнав принцип вини як принцип правової держави. Внаслідок цього необхідність встановлення вини стало обов'язковим не тільки щодо кримінальних справ, але й щодо інших правопорушень. Крім того, суд вказав, що застосування кримінально-правових принципів не виключається, коли суб'єктом правопорушення виступає юридична особа. Тому, якщо до компанії висуваються претензії щодо кримінально-правового характеру у зв'язку із скоєнням винних дій, головною в цьому сенсі повинна бути вина тих осіб, які відповідально діяли в її інтересах [7].

У Франції законодавство засновано на думці, що юридична особа не може скоїти злочин сама по собі, а отже, за неї діють фізичні особи. Відповідно юридична особа не може мати окремої вини, не пов'язаної з виною фізичних осіб – безпосередніх виконавців злочинного діяння. Але в окремих рішеннях суди Франції можуть стверджувати, що економічне суспільство допустило певну сувору недбалість, а отже, здатне нести кримінальну відповідальність. В такому судовому рішенні прямо визнається теорія самостійної вини юридичної особи [8].

Висновки. У цілому, узагальнюючи нормативно-правове регулювання корпоративної кримінальної відповідальності зарубіжних країн, можна зробити висновок, що притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності здійснюється за допомогою інституту абсолютної (суворої) відповідальності. За цих умов встановлення вини є обов'язковою умовою для застосування кримінально-правових санкцій. Або вина (в формі умислу чи необережності) визначається через вини фізичних осіб, як правило, – керівництва компанії, які діють від її імені або в її інтересах. При цьому суворі відповідальність дозволяється тільки якщо вона чітко передбачена законодавством.

Література:

1. Сатерленд Э.Х. Являются ли преступления людей в белых воротничках преступлениями? / Э.Х. Сатерленд // Социология преступности. Современные буржуазные теории : Сборник статей. – М. : Прогресс, 1966. — 368 с. – С. 45–59.
2. Case Santa Clara County v. Southern Pacific Railroad, 118 U.S. 394 (1886).
3. Case Salomon v Salomon & Co [1897] AC 22 (1897).
4. Сафонов К.Б. // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : Философия. Социология. Право. – Выпуск № 8(103). – Том 16. – 2011.
5. Исаков Г.А. Mens rea в уголовном праве США: исторически-правовое исследование / Г.А. Исаков. – СПб., 2003. – С. 289.
6. Clarkson C.M.V. Corporate Culpability (1998) Web Journal of Current Legal Issues, vol. 2.
7. Иванов Л. Административная ответственность юридических лиц / Л. Иванов. – С. 126.
8. Крылова Н.Е. Новый Уголовный кодекс Франции (основные черты): дис. ... канд. юрид. наук / Н.Е. Крылова. – М., 1995. – С. 97–98.

Кукина З. О. Корпоративное преступление. Понятие и сущность

Аннотация. В статье исследуются суть и понятие корпоративного преступления, то есть преступления, субъектом которого выступает юридическое лицо. Учитывая особенности, присущие корпорации как субъекту преступления, проводится анализ самой сути преступления, его объекта, субъективной и объективной сторон. Также исследуются виды корпоративных преступлений и санкции, которые наступают за его совершение.

Ключевые слова: корпоративное преступление, уголовная ответственность юридического лица, юридическое лицо.

Kukina Z. Corporate crime. The concept and essence

Summary. The article researches the essence of the concept of corporate crime – crime which is executed by the legal entity. Taking into account the special features of the corporation as a perpetrator of the corporate crime, the article analyses the essence of the crime, its object, subjective and objective elements. The research also presents the types of the corporate crime and sanctions, which are put on the liable legal entity.

Key words: corporate crime, corporate criminal liability, legal entity.